

Pinsevandringa 2009

Den gamle Risørveien fra Båssvika til Hammeren

av Ingunn Hellerdal

Vandring på gamle ferdselsveier 2. pinsedag er blitt en tradisjon i Historielaget. I år gikk turen fra Båssvika til Hammeren langs den gamle Risørveien. Det var flere stopp underveis hvor det ble gitt orienteringer om gamle og nye virksomheter på stedene vi passerte. Og da vi kom til Hammeråker hadde Søndeled Veteranskibsklub en stor sjekk de gjerne ville overrekke!

Også i år hadde Vandrekomiteen laget program for en flott tur som fant sted 1. juni. Det var det 30. året på rad med vandring i Historielagets regi på gamle ferdselsveier i kommunen. For 23 år siden gikk vi den samme ruta, men starta den gangen fra vest. Turen var på omlag 5,5 km. Innimellom var det seks stopp med orienteringer.

Mange lokalkjente er kontaktet på forhånd for å fortelle om gårder, kommunikasjon, næringsvirksomheter og ellers det som kan være av allmenn interesse. Vandrekomiteen og de involverte kjentpersonene legger ned mye arbeid i å framskaffe opplysninger om stedene som besøkes. Mye praktisk arbeid blir gjort både før, underveis og etter en slik tur. Derfor er det svært gledelig når været er på arrangørenes side, og folk møter opp i hundretall – i år var det vel 300 som deltok.



Ved starten av turen i Båssvika. Det var mer enn 300 personer med på årets pinsevandring. Foto: Dagfinn Pedersen 2009.



En kopi av maleriet til Kitty Kielland som hun starta på under oppholdet i Båssvika sommeren 1885. Maleriet ble ferdigstilt i Paris 1886. Originalen finnes i Rogaland Kunstmuseum.

Båssvika

Innledningsvis i Båssvika starta Thorvald med å fortelle om traseen til den gamle Risørveien. Dette var en ridevei, etter hvert farbar med enkel kjerre. På den strekningen vi gikk ligger veien omtrent parallelt med den nåværende Risørveien, men litt lenger mot nord og øst, mot fjorden. Like før Båssvikbrua krysser den nåværende vei, og går på sørsida. Ved et gammelt vad i Avreidkilen litt vest for nåværende bru, er der brufundamenter til minst ei eldre bru. Den veien vi kjører på i dag blei åpna i 1864.

Inger Johanne Johannessen og hennes sønn, Kjetil, som nå er eier av søndre Båssvik, blei intervjuet. Inger Johanne fortalte om det flotte, freda huset, bygd ca 1756 av Nils Ellefsen, samme familie som også oppførte hovedbygningen på Moen bygd i samme stil med heilvalma tak. Hun fortalte en spøkeshistorie som følger huset. Huset er hovedmotiv på flere malerier til Kitty Kielland fra sommeren 1885 da hun og Harriet Backer var på besøk hos presten Carl Herman Lunde, som da leide huset. Hun malte to bilder med samme motiv, det ene bildet henger på Slottet i Oslo, og det andre på Rogaland Kunstmuseum i Stavanger. Harriet Backer malte også under oppholdet i Båssvika. Det er et kjent bilde fra Båssvikdalen med brua i forgrunnen og den røde møllerstua i bakgrunnen.

Kjetil Johannessen fortalte litt om restaureringsarbeider som var gjort de siste ti år, etter at han og familien flytta inn, bl.a. har den flotte steinlagte veien gjennom alleen fra huset ned til vannet blitt gravd fram igjen.

Kjell Arthur Paulsen supplerte med kunsthistoriske opplysninger om Kitty Kielland, og hadde også flere forklaringer og mulige tolkninger av navnet Båssvik.

I Båssvikdalen var det Arne Henry Kristiansen og Ånon Dalen som fortalte. Båssvikdalen var opprinnelig en husmannsplass under Nautenes, men solgt i 1838 til

Vandrekomiteen med Thorvald A. Garthe i spissen hadde også i år forberedt og gjennomførte turen på en fremragende måte!

I samarbeid med Kirken var gudstjenesten i Søndeled kirke lagt opp slik at de som ville kunne få med seg både vandring til kirka og på den gamle Risørveien.

Privatbilene blei parkert ved campingplassen på Vestre Rød, og en buss gikk i skytelttrafikk og frakta turdeltakerne til Båssvika.

J. Mølbach. Halvor Ånonsen, oldefar til nåværende eier Ånon Dalen, kjøpte stedet i 1873. Utover på 1900-tallet ble det solgt ut tomter og bygd noen boliger.

Arne Henry Kristiansen fortalte om 400-årig industrihistorie i Båssvika. "Mye har gått rett på dunken, men kreativiteten har vært stor!" Det han fortalte er satt inn nedenforstående tekstblokk.

Industrihistorie i Båssvika

av Arne Henry Kristiansen

Like etter starten på vandrainga langs veien til Dalen, ligger Risør gjestehus. Bygningen blei oppført i 1918 og brukt som aldershjem i 70 år, til det blei nedlagt i 1988. Aldershjemmet hadde fjøs med kuer, griser og høns. Så det var langt på vei sjølberga. Det var også mange artige «frittgående» mennesker på aldershjemmet uten altfor sterk medisinerings. Disse sto for mye av humoren i Båssvika i gamle dager. Som da gamle Antoline, like over jul, kom med pissepotta i handa og skulle ut. «- Å ska du hen, Antoline?» spurte de. «E ska ut å plukke bringebær» var svaret. «Jammen, du kan da ikke plukke bær nå midt på vinteren?» argumenterte de med. «Det kunne inte e vete. E har inte almanakk!» svarte Antoline. Etter nedleggelsen av aldershjemmet overtok Dag Eikeland bygningen. Han ble etterfulgt av Paul Huth. Begge drev stedet som pensjonat.

Som dere så da dere passerte brua i Dalen, renner elva ut i Båssvikkilen, rett ved den gamle utrangerte toetasjes bussen som så elegant glir inn i terrenget her. Elva kommer fra Auslandsvann og Båssviktjenna eller Sagtjenn, som den også kalles. Det har vært sagbruk her fra ca 1610, og det blei da sagt 1000 bord årlig. I 1624 nevnes det *øvre* og *nedre* sag. Risørs grunnlegger, Isach Lauritzen Falch, kjøpte Nautenes gård og de 2 sagene i Båssvika. Han drev med trelast og eksporterte bl.a. til Holland, Tyskland og England. Det ble årlig produsert ca 3000 bord på hvert av brukene i 1680-årene.

Det blei også starta møllebruk i 1835, Båssvik bygdemølle. Det var ei stor mølle etter den tids målestokk. Auslandsbøndene hadde egne rettigheter med gratis maling av korn. Grunnen var en avtale om ikke å bygge opp ei gammel mølle de hadde hatt tidligere, i tillegg til stemmingsrettighetene. Mølla blei drevet fram til 1939. Da døde den siste mølleren, Nils Larsen Einerklaven.

Det har også vært eksport av is fra Båssvika. Det blei bygd to ishus nede ved brygga på Lilleø og isen blei tatt fra Sagtjenn. Den blei fraktet i ei trerenne som gikk langs Sagåsen og ned til ishuset. Isolasjonen var sagmugg. Så fort fjorden var åpen om våren blei isblokkene henta sjøveien.

13. april 1899 blei A/S Agder Bryggeri stiftet. Bryggeriet blei lagt hit på grunn av meget godt vann i Sagtjenn. Hvordan de fant ut det vites ikke. Murstein blei frakta sjøveien til Garteskjær og derfra med hest. 30-40 mann jobba på bygget, og det sto ferdig høsten 1901. Det blei anlagt turbin fra tjenna og brukt reimoverføringer til maskinene og produksjonen. Det gikk dessverre dårlig med omsetningen av ølet, og etter ett snaut år var det stopp. For en nedtur! Risør Sparebank og Søndeled Sparebank hadde et tap på kr 31 300! Det tilsvarte bankenes fortjeneste i 6 år.

Gamle ølflasker fra Agder Bryggeri. Fabrikken eksisterte kun i ett år – fra 1901 til 1902. Foto: DP.



Etter noen år blei bygningen solgt på auksjon. En friskus ved navn Styrvold satte optimistisk i gang med fiskeoppdrett, vesentlig regnbueørret. Dette gikk også dårlig, og det blei auksjon igjen i 1919. Kjøper denne gang var UNI-NOR (Union in the North), Internasjonal handel og industri A/S. Aksjekapitalen var på hele kr 500 000. Disponent var Øyvind Grimnes. Det blei ansatt 8-10 arbeidere. Varesortimentet var bakerovner, dampkjeler, komfyre, kokeplater, stekeovner, varmeovner, m.m. Dette var jo også ganske friskt satsset tatt i betraktning at strømmen kom til Båssvika først i 1924. Problemet blei elegant løst ved å koble en generator til den eksisterende turbinen. Dermed hadde de eget kraftverk. Det blei bygd arbeiderbolig og messe.

Men nok en gang fikk optimismen en knekk i Båssvika. Omsetningen var dårlig, og i 1935 overtok disponent Grimnes driften under navnet Agder Ovningindustri. Det blei nå satsset på å levere utstyr til bakerier. Han holdt det gående til slutten av 40-årene. Da fikk han leid ut driften til Oslofirmaet Finborud A/S. Gjennom 1950 og 60-årene var bedriften visstnok nesten enerådende på markedet, og det blei solgt bakerovner i hele Skandinavia. Men økonomien var heller svak og i 1970 blei den slått konkurs. 10 mann mista jobben, inkludert min far. Parallelt med denne driften blei det starta en flatbrødfabrikk ledet av Grimnes og O.G. Ottersland, men her svikta også markedet totalt. Det ferdige flatbrødet blei frakta til Risør hvor det blei stående i lange tider. Så blei det frakta tilbake og malt opp igjen. Dårlig butikk!

I fabrikkens kjeller var det gjennom årene flere små bilverksteder. Den siste var Alfred Sauvika som drev fram til 1953. Da brant deler av bygningen. Her hadde også Emil Bosvik starta opp sin virksomhet. Han flytta senere opp til et lite verksted i Båssvika. Reidar Liane overtok bygningen etter konkursen på 70-tallet med bilverksted og mottak av vrakpantbiler. Etter det har det vært flere eiere som har prøvd seg på det samme. Som dere skjønner har kreativiteten og pågangsmotet alltid vært til stede i Båssvika, selv om drømmene som regel gikk i knas!

Til slutt vil jeg bare nevne at elva var en mye brukt plass til klesvask. Ei stor, svart gryte av jern blei brukt til koking av tøyet. Deretter blei det skylt i den lille fossen og hengt til tork på snorer oppe på heia. Det skal heller ikke stikkes under en stol at det forekom mer lyssky aktiviteter langs elvebredden i mørke høstkvelder, i blafrende lys og med spisse redskaper.

Det har også vært skipsverft i Båssvikkilen. På midten av 1800-tallet drev Knut Severin Hansen et båtbyggeri i Vervbukta. Siden overtok svigersønnen Tarald Olsen. Siste stabelavløping var skonnertskipet «Fred» i 1886.



Telling krever konsentrasjon! Torstein Andersen og Tussi. Foto: DP.

Deretter gikk vi opp Kломra, og videre en lang strekning gjennom skogen før vi kom til Hjembu.

Hjembu

Øvre og Nedre Hjembu, samt Einerklaven har gammel bosetting. Hjembu er nevnt allerede i 1610, men gårdsnavnet tyder på at stedet er mye eldre enn det.

Her ble vi ønsket velkommen av Lars og Hanne Berit Sveen, som har eid og drevet gården siden 1981.

Nå er også neste generasjon involvert, og 5 personer har arbeidsplassene sine knyttet til gårdens drift og produkter. Virksomheten omfatter produksjon av grønnsaker og bær, torghandel, engrossalg til storhusholdninger og foredling av kjøtt og vilt. 500 hjortevilt blei i fjor partert her. De arbeider med å videreutvikle egne produkter og har nettopp åpnet gårdsbutikk, hvor de bl.a. selger hjemmelagde pølser.



På Hjembu tok Hanne Berit og Lars Sveen imot den store flokken. Thorvald A. Garthe forteller og intervjuer. Foto: DP.

Kjell Arthur Paulsen tok for seg navnet Hjembu. Det er fjellet like ved som har gitt opphav til navnet - det har fasong som en hjelm. Gammelnorsk *hjalmr* blir til hjelm, og ved bortfall av l-en blir det til hjem og Hjembu. Navnet Nautenes kommer av naut, dvs. krøtter.

Ved Hjembu er den gamle veien fjernet på en strekning langs jordet, og det er anlagt en ny sti oppe i lia. Pinsevandringa gikk ned til Moen, mens den gamle veien fortsetter videre fram til Moensmyrene.

Moen - Hammeråker

Etter en etappe på 2 km kom vi til Hammeråker, hvor også hovedrasten var. Tharald Moen som representant for eierne fortalte om båtbygginga på Moen. Den første båtboa blei oppført på Hammeråker i 1875 av Christen Knudsen. Før det hadde det vært bygd flere skip utendørs på en verv nedenfor det store bolig-huset på Moen. Christen Knudsen var aleine om å bygge båter fram til 1906, da Halvor Gregersen satte opp si store bu, som er det vestligste av båtbyggeriene på Moen. Han hadde gått i lære hos Christen Knudsen. 12 år seinere kom det tredje båtbyggeriet, det var Brødrene Nilsen og Moen, men de delte seg etter noen år i to virksomheter. Den ene var Thor Nilsen Sauvik, som hadde den østligste boa. Verner Hansen overtok seinere dette båtbyggeriet. Dessuten var det Emanuel Moen & Sønn like ved. I 1968 slutta de å bygge større båter på Hammeråker. Gregersen slutta i 1988. Ingen av stedene bygges det nye båter nå, men det er stadig båter til reparasjon.

Tharald Moen fortalte mer om den virksomheten som hadde vært, og disse opplysningene finnes nå på plakater/tavler langs Sørfjorden kulturløype. Han fortalte entusiastisk om Sørfjorden kulturløype som er første del av et nett med kulturløyper som er tenkt videreutviklet etter hvert. Mer informasjon om Sørfjorden kulturløype er lagt ut på internett. Den offisielle åpningen fant sted sei-



Mastebukken på Hammeråker. Den blei brukt av alle båtbyggeriene på Moen når de skulle heise mastene på plass. Foto: DP 2009.

ner i juni. På samme måte som andre turløyper langs kysten i regi av Turistforeningen, er løypa merka med blått. Oppslagstavlene vil bli stående.

Kjell Arthur Paulsen forklarte navnet Hammeråker. Navn med Hammer er velkjent i hele landet, og kommer av fjellformasjonen, minst én fjellside er bratt og danner en hammer. Stedet Hammeren, eller opprinnelig Rødshammeren, som vi kom til seinere på turen, har et helt annet opphav. Navnet kommer av den store vandrevne stangjernhammeren som sto der fra 1714. Den var satt opp for å hamre ut rujern (jernbarrer) fra Egeland's Verk til stangjern (lange jernstenger egna for videre bearbeidning).

Under hovedrasten fikk Sønedeled og Risør Historielag overrakt en stor sjekk av Oddvar Masdalen, på vegne av Sønedeled Veteranskibsklub (se egen tekstblokk på neste side), - en gave som ble behørig dekket av pressen.

5 år gamle Thomas Roberts blei kåret til turens yngste deltaker, og eldste var Magne Risdal, som var akkurat 80 år eldre. Begge fikk overrakt en årbok med hilsen. Jan Einar Henriksen opplyste at det stadig kommer nye medlemmer, og det blei applaudert for medlem nr 500, Bengt Lindman. Også i år var det under hovedrasten gratis søsterkake, loddsalg, underholdning og sang. Været var strålende under hele turen!

Gave fra Søndeled Veteranskisklub (SVSK)

av Jan Einar Henriksen

Mandag 1. juni 2009 overrakte leder Oddvar Masdalen på vegne av Søndeled Veteranskisklub en gavesjekk pålydende 557.000 kroner til Søndeled og Risør Historielag ved lagets leder Jan Einar Henriksen. Overrekkelser fant sted under hovedrasten på Historielagets tradisjonelle pinsedagsvandring, og kom som en stor overraskelse på de mange deltakerne.

I følge Søndeled Veteranskisklubs vedtekter skulle klubbens midler tilfalle Søndeled og Risør Historielag dersom klubben noen gang ble oppløst. I brev datert 8. mai 2009 redegjorde Oddvar Masdalen om bakgrunnen for gaven, som skal gå til ivaretagning av maritime kulturminner i gamle Søndeled kommune. I tillegg til gavebeløpet var det avsatt en sum til avvikling av foreningen, og eventuelle ubenyttede midler ville også tilfalle Historielaget. Pengene hadde innkommet ved salg av M/F "Bilfergen".



Leder for Søndeled Veteranskisklub Oddvar Masdalen overrekker gavesjekken til Historielaget ved Jan Einar Henriksen. Thorvald A. Garthe bivåner det hele. Foto: DP.

Gaven var både overraskende og positiv selv om den i prinsippet innebar at Søndeled Veteranskisklub legger ned sin virksomhet. Styret i Søndeled og Risør Historielag takket skriftlig for den storslåtte gaven, og lovet å ivareta midlene på en god måte i tråd med de intensjonene som lå til grunn for driften av Søndeled Veteranskisklub.

Ved overrekkelser ble styret og de aktive medlemmene i Søndeled Veteranskisklub takket for gaven. De ble samtidig utnevnt til livsvarige medlemmer i Søndeled og Risør Historielag. Dette var: Oddvar Masdalen, Kjell-Olav Masdalen, Harry Trondsen, Gudrun Opstad, Olav Homme, Kittil Christoffersen, Halvor Homme, Leif Blesvik og Arvid Martinsen.

Moen

Mads Madsen fortalte om gården Moens utstrekning, oppdeling, bebyggelse og slekter. Det er dokumentert at det er en middelaldergård. I 1585 ble gården kron-gods. Den blei solgt i 1663 til tolleren Søren Pedersen i Risør, men i de neste hundre år eid av mange forskjellige. Fra 1756 eide Peder Ellefsen hele gården og bygde det store bolighuset hvor flokken sto samlet i tunet. Den siste av "risørborgerne" som eide gården, var postmester Borthig som solgte den videre i 1791. I 1805 ble gården delt i tre, og er seinere ikke samlet igjen. I 1828 kjøpte Knut Nilsen fra Hannemyr en av partene og solgte litt seinere en del til sin bror, Mads Nilsen. Disse to brødrene er stamfedrene til de store Moen-slektene.

"Nå er det ca 65 beboelseshus, 60 hytter og ingen kuer på Moen!"

Flokken vandret videre opp Sagkleiva, forbi bebyggelsen langs veien og opp til den gamle Risørveien igjen ved Moensmyrene, og videre til Slettene.

Slettene

Mads Madsen, som nå eier Slettene, fortalte levende om stedet. Plassen Slettene hørte opprinnelig til det vestre bruket på Moen. En del er nå tilplantet med skog, og det er heller ingenting igjen der husene har stått. De eneste som hadde husmannskontrakt på denne plassen, var Jakob Johansen og Ane Evensdatter, som slo seg ned her omkring 1860. Det vises til en egen artikkel i årboka om Jakob feier og husmannsplassen på Slettene.

Fra Slettene gikk turen ned den bratte kleiva til vi kom til det nye hyttefeltet på Hammeren. Derfra fulgte vi Risørveien et lite stykke tilbake til Vestre Rød der bilene var parkert.



Kartet viser vandreruta. Enkelte steder avviker turen fra traseen til den gamle Risørveien. Særlig ved Moen, der den gamle veien går rett over Moensmyrene. TAG 2009.